

PALJEVINA UŽICA I ISELJAVANJE MUSLIMANA

Fikret KARČIĆ

821.163.41-94

SAŽETAK: Ovaj tekst predstavlja svjedočenje Miladina T. Radovića, pekara iz Užica, o požaru u ovom gradu u avgustu 1862. godine i iseljavanju muslimana iz ovog dijela Srbije. U uvodnoj bilješci daje se osnovni podaci o kontekstu tog događaja. Svjedočenje pokazuje da je požar u muslimanskoj varoši u Užicu bio podmetnut od srpske strane da bi se ubrzalo iseljavanje muslimana i prije nego što je o tome donijeta odluka na međunarodnoj konferenciji u Kanlidži, kod Istanbula.

Ključne riječi: Užice, Miladin T. Radović, iseljavanje muslimana

Uvodna bilješka

Godine 1862. Kneževina Srbija bila je vazalna država sa Osmanskom carevinom kao sizerenom. Osmansko prisustvo u Kneževini bilo je iskazano putem postojanja vojnih garnizona u šest tvrđava, policije i civilnih osmanskih vlasti koje su bile nadležne za muslimansko stanovništvo koje je živjelo u gradskim naseljima. S druge strane, postojali su organi Kneževine, koja se kretala putem prerastanja autonomije u nezavisnu državu. Srpski državni organi su bili nadležni za srpsko pravoslavno stanovništvo.

Ovaj pravni pluralizam dovodio je često do sukoba nadležnosti pogotovo u situacijama napetih svakodnevnih odnosa. Incidenti takvog karaktera posebno su se povećali početkom 1862. Jedan takav incident na Čukur česmi u Beogradu 15. juna 1862. doveo je do sukoba srpskih i osmanskih vlasti i stanovništva koje je za njih bilo vezano. Zbog toga incidenta sazvana je konferencija osmanskih predstavnika i evropskih garantnih sila u Kanlidži, mjestu kod Istanbula na azijskoj strani Bosfora, koja je trajala od 22. jula do 4. septembra

1862. godine. Konferencija je donijela, između ostalog, odluku da se muslimansko stanovništvo iseli iz Srbije.

Međutim, i prije objavljivanja odluka Konferencije u Kanlidži u mjestima u kojima je živjelo muslimansko stanovništvo u Srbiji došlo je do napada srpske strane. Jedan takav primjer je Užice. U Užicu je, prema podacima dr Vladimira Macure, do 1862. živjelo 3695 muslimana u 723 doma. Oni su živjeli u muslimanskoj varoši. Njihova ekonomska situacija je bila teška jer su bili izolovani od srpskog zaleđa a njihove veze sa Bosnom su bile oslabljene. Osim civilnog muslimanskog stanovništva u užičkoj tvrđavi je bio stacioniran osmanski garnizon.

Nakon događaja u Beogradu povećao se broj incidenata između muslimanskog i srpskog stanovništva. Ti incidenti su uključivali i pojedinačna ubistva. Istovremeno, srpska strana je izvršila mobilizaciju narodne vojske spremajući se za konačni obračun sa muslimanskim i osmanskim prisustvom. Prema izvještajima savremenika Užice je, u vrijeme dok se vijećalo u Kanlidži, ličilo na vojni logor.

Jedan od dramatičnih događaja u tom periodu bio je požar u Užicu 25. i 26. avgusta 1862. Srpska strana je za to optužila muslimane, dok su kasnija istraživanja i svjedočenja pokazala da je bila riječ o srpskom podmetanju požara u muslimansku varoš. Požar se neočekivano proširio i na srpsku varoš. Uslijedile su pljačke preostale muslimanske imovine. Nakon požara produženi su sukobi između osmanske i srpske strane. U međuvremenu potpisan je protokol u Kanlidži i 13. septembra u Užice je došla osmansko-srpska komisija za iseljavanje.

Muslimani su budzašto prodavali svoju imovinu. Već 19. septembra pošao je prvi transport muslimana prema Drini. Posljednji transport otišao je iz Užice 28. septembra 1862.

Jedno od važnih svjedočenja o ovim događajima ostavio je užički pekar Miladin T. Radović (1852 - 1915). On je su svom životopisu pod naslovom "Samouki rukopis" (prvo izdanje 1984, drugo izdanje Užice, Art plus d.o.o. i Narodni muzej Užice, 2006, str. 165) zabilježio ono čega se sjećao kao desetogodišnji dječak i šta se pričalo u njegovoj porodici.

Iz "Samoukog rukopisa" donosimo dio koje se odnosi na požar u Užicu i iseljavanje muslimana (str. 22-26). Naslov tog dijela teksta je naš. Autor u svom životopisu koristi termin "Turci" da označi muslimansko stanovništvo, kako je to bilo uobičajeno u Srbiji 19. vijeka.

Samouki rukopis

Miladin T. Radović
Užice, 2006

Meni je bilo devet godina kada je Užice zapaljeno 1862. god. u augustu ili septembru. A plan kneza Mikaila ovako je izvođen. Jedne večeri zapali se jedna turska kuća u Gluvaćima pa prođe dvije-tri večeri pa im se zapali u Zabučju. Prođe opet toliko pa se zapali u Pori. I tako sve treću i četvrtu večer(r) od Svetog Ilije do kraja augusta.

Za tu paljevinu određeni su verni ljudi. Pošto je izgorelo oko deset-dvanaes kuća okolo varoši, oni su se Turci iz okoline morali sve povući u varoš. I tako su krajevi očišćeni od Turaka, (koji su) sabijeni svi u varoš, a kad su se svi sabili u kamaru, oni ljudi čušnuše ugarak u naigušće dućane i kuće i zaždiše.

Valjda je i bog vodio računa o Srbi(ji). Od Svetog Ilije do glavne paljevine ni kapi kiše ne bi, a onu večer(r) udario neki dosta jak vjetar pa eto ga otud, eto ga od(v) ud. Raznosi onu vatru na sve strane.

Za pakos svi su dućani bili od dasaka i šašovca, a kuće od čatme, pokrivene daskama i slamom.

Od Grada do Slanuše i vode Kadinjca bile su sve turske kuće i turski dućani, a od Slanuše do na Carinu bilo je skoro sve srpsko. Malo je bilo mješavine. Vatra se pojavila niže sadnje Žitne pijace i brzo se raširila i obukvatila celu donju stranu varoši.

Gledo sam onai plamen iz Tatinca. Slušao sam onai prasak i padanje kuća. Vatra je bila, čini mi se, u nebo udarila. Naimanju iglu mog(l)u se naći u svoi okolini Užica. Kad se zapali dućan đe ima baruta, a bilo ig je mlogo, prosto (je) strašno slušati onu prasku. Samo se lomi, samo puca.

Gorelo je do Slanuše i Kadinjca. Kad je dotle došlo, tu je prekinuto. I tako srpsko sve skoro ostade.

Malo je tada bilo stajeeće vojske – nešto u Kragujevcu i Beogradu. Vatra je počela oko 10 sati uveče i onai plamen sazvo je narodnu voisku be pozivao, bez trube i doboša i bez ikakve naredbe. To je bila vojska bez poroka. I do jedan sat po ponoći sva (je) vojska, sviju rodova, iz sviju sela koja su bliže, došla i sastala (se), pa i ceo požoški srez osvanuo (je u) Užicu. A oko jedan sat bilo je oko 1500 boinika sa oružjem kod crkve sa četovođama: Glišom od Bele crkve, Jovanom Đapom iz Tatinca i Obrenom Petrovićem iz Gostinice. Tada je Glišo Veselinović proizveden za komandira. Puške su bile tančice sa kremenom. Oko jedan sat počese puške pucati u manjim grupama.

Tako je puckaralo do dva sata. Srbi što su mogli ponijeti, ponijeli su i počeli bežati u Tatinac i u Gluvaće, a Turci sa ženama i decom u grad. U tome počese puške sve češće i češće pa posle plotunima. Sve se u Tatinac čuje vriska i poklič Srba i psovka Turaka. I do zore Turci su svi zatvoreni u Grad, a srpska vojska jednako pridolazi i udara gvozdeni obruč oko Grada.

Moja majka Soka i rodica Jelisavka đevojka reše se da idu u varoš da obiđu koju tursku kuću, da štogod upljačkaju. Nisu one same pošle na tai čar. Sa sviju strana udaralo je po krajevima pa grabi ko šta može. Ele(m) baš oko 2 ½ sata u najveći pucanj pušaka one odoše. Đe su one išle, one ga znadu. Tek u prvi rasvit donijese jedan razboj i oko 60 aršina pamučna platna i na vratilu nešto neotkato. One su to podijelile i Jelisavci došlo platno i ono što nije otkato, a mojoj maici razboj i da Jelisavka doda Soki rublju (4 din.). Kad smo se mi braća posle očine i maičine smrti podelili, onai razboj došo je na diobi mome bratu Jevremu.

Srpska je vojska opkolila Grad i tri dana Turci nisu smeli ni mogli pomoliti se iz Grada. U tome su došla 2 topa iz Kragujevca. Jedan je bio na Pori, a jedan u Zabučju. Vojska sa topovima pošla je odma čim je varoš zapaljena i prve noći došla je ovde. To je za 24 sata.

Posle tri dana pušteno je iz Grada nekoliko Turaka, i to oni koje su Srbi kteli, da nužne namirnice kupe i u Grad unesu, a posle šest dana došlo im je naređenje iz Carigrada da prodaju što prodati mogu i da se sele u Bosnu.

Svi su iz Grada izašli i ulogorili se onde đe je tkačka fabrika. Srbi su dolazili i kupovali od njig imanjanja, i ako je koja kuća u kraju ostala. Što su mogli onako na brzu ruku prodati, prodali su, a nije dugo bilo (kad) dođoše naše rabadžije iz beogradskog, valjevskog i kragujevačkog okruga, njig oko 7-8 stotina, te Turci potovarise pokretnost pa uz pratnju naše vojske odoše u nedođin. Sve je to plačući otišlo, ali da još malo bi živ Mikailo, ni tu ne bi ostali.

Bilo je Turaka još u Srbi(ji), ali su postepeno svi isterati, makom u Bosnu. Kao god što je palio kuće i sabio Turke u varoš iz sela i okoline, pa pošto ig skupi u kamaru, a on ugarak, tako isto oni su išli u Bosnu i tu se grupisali. A knez je već spremio šta treba: da im i tu doda vatru pa u zdravlju Stevane. I da nam bi živ Mikailo još samo godinu dana, srpski narod bi bio sav ujedno, i to ne onako sa sto samovelečasni starešina kao pre Kosova nego jednim, ali vrednim. On je imao sreću – tako narod kaže.

(U) Užicu su bile tri dobre kamene ćuprije. Dve su i sad, a treće koja je bila u Koštici, nema. Nju su batalili Srbi po izlasku Turaka. Ako bog da te bude dugo Srba (u) Užicu, bataliće oni i one dve. Baš ig je bog stvorio za bataljivanje starina.

Bila je više Uremovca u Rosuljama jedna divna džamija. Nju je vatraobišla i ostala je. Ona je bila okrenuta istoku kao crkva. Za tu džamiju predanje veli da je bila u svoime vijeku tri puta crkva, a tri puta džamija. Ona je bila pod imenom Crkva Ružica.

Ona je bila remek-delo stare tehnike i zidarstva. Ja sam, pošto su Turci oterati, ulazio u nju i peo se donekle uz tulbe, ali na vrk nisam smio, a bio sam jako neuk te je nisam dobro zagledo. Mislim da je građa iz doba Nemanjića. Mjesto đe je bila, bilo je uzvišeno. Divota je bilo pogledati (je) od svake strane. Ona je bila od izlaska Turaka do 1876. god.

Opštinska uprava sa svojim presednikom na čelu donese rešenje da se ona batali ne zato što se ona nije mogla popraviti nego zato što je u njoizi tesat gotov kamen. Tu džamiju, taj ukras u varoši, kupi na licitaciji neki Krsta Zec pa je ustupi presedniku opštinskom.

Presednik je bio Ilija Jokanović. On je bio nameran da zida kuću i mekanu. Kamena je trebalo poviše. Kola kamena netesata koštala su onda dva dinara, a otesata deset dinara.

Dosta i lepa kamena izrađena bilo je u Šeovi džami(ji)-Crkvi Ružici, od koga neće koštati kola više od dva dinara. Nije mogo neposredno Ilija to kupiti nego mu kupi Zec i

jednog dana dođoše ljudi koji umiju da bataljuju crkve i batališe. Kamen i cigla dočerata je na Slanušu i od nje je podignuta zasad nailepša zgrada na Slanuši.

Imalo je i pre ljudi koji ne mogu da podignu crkvu da bi se pominjali, a oni batale crkvu pa se po zlu pominju. Bilo je malo protesta za rušenje te građevine, pa se usuće. Ostaviše

ljudi bogu neka on o tome sudi. I bog je je počo. On nikom dužan ne ostaje. Imalo je kamena u Zabučju – to zna bog a znaju i ljudi. Bilo je dosta ljudi iz doba Karađorđeva koji su zapantili kad su se u onoi Crkvi Ružici – Šeovi džami(ji) Srbi pričešćivali i srpska deca krštavala pa je fanatični Turci ne porušiše, no pretvori je neki Šej u džamiju te se zato i zvala Šeova.

الموجز

إحراق أوجيتسي وتهجير المسلمين

فكرت كارتشيتش

يمثل هذا المقال شهادة الحجاز ميلادين ت. رادوفيتش في أوجيتسي، التي تحدث فيها عن الحريق الذي شب في تلك المدينة سنة ٢٦٨١ وعن تهجير المسلمين من ذلك الجزء في صربيا. وتتضمن المذكرة التمهيدية البيانات الأساسية لسياق تلك الحادثة. وتشير الشهادة إلى أن الحريق في البلدة المسلمة في أوجيتسي كان مفتعلا من الطرف الصربي من أجل تسريع هجرة المسلمين، قبل صدور القرار بهذا الشأن في مؤتمر كالييجا الدولي بالقرب من اسطنبول.

Summary

SETTING UZICE ON FIRE AND
EMIGRATION OF THE MUSLIMS

Fikret Karčić

This text presents the testimony of Miladin T. Radović, a baker from Uzice, about the fire in this city in 1862 and the emigration of Muslims from this part of Serbia. In the introduction notes the basic facts are given regarding the context of this incident. The testimony shows that the fire was set deliberately in Muslim area in Uzice with intention to speed up the evacuation of Muslims prior to the decision regarding this was brought at the international conference in Kanlica near Istanbul.